

Світлана Дмитрівна ГРИНЬКО,
доктор юридичних наук,
завідувач кафедри цивільного права та процесу
Хмельницького університету управління та права,
вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, 29000,
s_rusu@mail.ru

УДК 340.15+347

ЗОВОБ'ЯЗАННЯ, ЩО ВИНИКАЮТЬ ВНАСЛІДОК ЗАВДАННЯ ШКОДИ ОСОБИ, ЗА ПРАВОМ СТАРОДАВНЬОГО РИМУ

*Здійснено аналіз зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди особі, за правом Стародавнього Риму. Охарактеризовано підстави виникнення зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди особі, за Законами XII таблиць (делікт *injuria*) та за кодифікацією Юстиніана (делікти *injuria*, *furtum* та *damnum injuria datum*). Виділено ознаки зобов'язань за *injuria*: об'єктом посягання були особисті немайнові блага вільної людини: життя, здоров'я, працездатність, честь, гідність, репутація; шкода мала майновий характер, так як означала зменшення майнової сфери потерпілого; моральна шкода полягала у приниженні честі, гідності та репутації вільної людини; протиправна поведінка деліквента могла виражатися дією (за умови її жорстокості), словом або письмово; вина визнавалася лише у формі умислу; відповідальність за *injuria* мала штрафний характер, а за завдання смерті та ушкодження здоров'я вільної людини здійснювалось у формі відшкодування витрат на поховання, лікування, втраченого заробітку або утримання; наслідком вчинення *injuria* для відповідача було безчестя; позов із *injuria* мав особистий характер, тому не передавався у спадщину.*

Ключові слова: римське право, делікт, завдання шкоди особі, життя, здоров'я, честь.

У той час, коли інші інститути цивільного права встановлюють правові форми для виникнення нормальних правових відносин, деліктні зобов'язання є правовим оформленням реакції суспільства на патологічні процеси — порушення існуючої правової системи. Водночас деліктні зобов'язання запроваджено для виконання правомірної мети — охорони майнових та особистих немайнових прав та інтересів фізичних і юридичних осіб, держави та інших суб'єктів цивільного права, що проявляється через встановлення обов'язку відшкодування майнової та моральної (немайнової) шкоди для того, хто порушив встановлені законом заборони.

Сьогодні законодавча робота в Україні здійснюється в контексті проведення адаптації національного законодавства до законодавства Європейського Союзу (ЄС). Для цього доцільним є не лише ознайомлення зі змістом законодавства ЄС та європейських країн-учасниць ЄС, а й засад, на яких ґрунтується їхнє право, розуміння його "духу", — римського приватного права, що дозволить уникнути помилок і необдуманих кроків при створенні єдиного всесвітнього цивільного права. Тому розробка концепції деліктних зобов'язань в Україні на засадах римського приватного права є актуальною. Саме римськими юристами було запроваджено деліктні зобов'язання для компенсації потерпілим майнових втрат, завданих вчиненням правопорушення (делікту), — найпершого виду зобов'язань з моменту їх виникнення.

За радянських часів в Україні римське приватне право і його рецепція були предметом вивчення лише у працях В. А. Бека і О. А. Підпригори. Сьогодні вплив ідей римських юристів на концепцію окремих інститутів і правових категорій у цивільному праві України розглядали у своїх дослідженнях такі науковці: І. Г. Бабич, В. В. Васильченко, В. О. Гончаренко, В. В. Гутьєва, А. М. Гужва, Р. М. Достдар, О. Д. Кутателадзе, Є. М. Орач, Є. С. Сєверова, Г. В. Пучкова, Д. С. Прутян, Б. Й. Тищик, П. М. Федосєєв, Є. О. Харитонов, О. І. Харитонova, І. М. Шаркова та ін. Проте у роботах згаданих учених зобов'язання, що виникають внаслідок завдання шкоди особі, за римським приватним правом не були предметом спеціального дослідження. Зазначене дозволяє зробити висновок про те, що питання дослідження зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди особі, за римським приватним правом є актуальним, що зумовлює доцільність його розгляду на рівні наукової статті.

За римським правом об'єктами посягання правопорушника могли бути як матеріальні речі, так і нематеріальні блага: життя, здоров'я, працездатність, честь тощо. На відміну від матеріальних речей, які можна було відновити або відшкодувати їхню вартість, нематеріальні блага відновити та оцінити неможливо.

Однак для окремих осіб смерть людини пов'язана із втратою певних матеріальних благ, якщо вони перебували у померлого на утриманні. Каліцтво та інше ушкодження здоров'я потерпілого вимагало витрат на його відновлення, а також пов'язано із втратою працездатності потерпілого, внаслідок чого він позбавлений джерел надходження засобів існування. Безчестя людини спричиняє втрату поваги до неї з боку інших людей. Тобто завдання шкоди немайновим благам особи спричиняє завдання шкоди майновим благам. Характер шкоди визнавався не за безпосереднім об'єктом посягання, а за наслідками останнього, залежно від того, в якій мірі протиправне діяння завдавача шкоди відображено на майновому становищі потерпілого. Якщо не підлягали оцінці життя, здоров'я, честь людини, то можна було оцінити витрати на її поховання, лікування, втрачений заробіток, утримання, страждання. Вищезазначені положення зобов'язань внаслідок завдання шкоди особі були сформульовані юристами у Стародавньому Римі.

За римським приватним правом завдання шкоди особі пов'язувалося зі смертю вільної людини, ушкодженням її здоров'я та образою. При цьому, якщо підставою виникнення зобов'язання внаслідок завдання смерті вільній людині та ушкодження її здоров'я визнавали приватні делікти, зокрема *furtum* та *damnum injuria datum*, підставою виникнення зобов'язання із образи був окремий приватний делікт *injuria*. Крім того, якщо внаслідок смерті людини та ушкодження її здоров'я страждала майнова сфера потерпілого, то у разі завдання образи страждала особистість людини.

"*Injuria ex eo dicta est, quod non jure fiat: omne enim, quod non iure fit, injuria fieri dicitur. Hoc generaliter*", — так писав Ульпіан, визначаючи правопорушення (*injuria*) як таке, що здійснюється не за правом (D. 47. 10. 1) [1, с. 483]. Тобто термін "*injuria*" в загальному розумінні означав правопорушення (недозволену дію), внаслідок якого шкода завдавалася майну або особі (*quod non jure fiat*). Відповідно будь-яке правопорушення мало характер *injuria*, тому породжувало *actio injuriarum ex generali edicto*.

Досліджуючи положення Законів XII таблиць, А. Г. Гусаков відзначав, що в такому широкому розумінні значення *contumelia* образи (*injuria*) як самостійне поняття було невідоме [2, с. 125]. Такий висновок є правильним, оскільки за давнім римським правом *injuria* згадувався лише у випадках завдання каліцтва та образи. Фактично делікт *injuria* було зведено в окремі групи завдання шкоди особі: завдання каліцтва (*membrum ruptum*) (Т. VIII. 2) [3, с. 196], перелом кістки (*os fractum*) (Т. VIII. 3) [3, с. 196], *injuria* у вузькому розумінні (образа дією) (Т. VIII. 4) [3, с. 196]. При цьому відповідальність за завдану шкоду мала штрафний характер, за винятком відповідальності за завдання каліцтва, адже покарання здійснювалося за принципом таліону. Розмір штрафів був чітко визначений Законом, тому виключалася можливість його зміни. За давнім римським правом делікт *injuria*, з одного боку, охоплював усі випадки ушкодження здоров'я та завдання образи, а з іншого — розглядався як підстава

виникнення самостійного зобов'язання із образи. Однак децемвіри розглядали як делікт *injuria* менш тяжкі образи, а більш тяжкі породжувалися вже публічними деліктами.

З цього приводу заслуговує на увагу висновок А. Гудсмана про те, що, на відміну від більшості законодавства, де встановлювалася такса залежно від особливостей окремого правопорушення, римський закон містив більш загальне поняття каліцтва та простого поранення. Кодекс децемвірів не містив різниці між окремими видами каліцтва, поранення та особистими образами, тому вони підпадали під дію загальної норми. Навіть умисна дія чи необережність не впливали на форму відповідальності [2, с. 126–128].

За законодавством Юстиніана терміном "*injuria*" позначали делікти із образи, протиправного пошкодження чужих речей і несправедливості (D. 47. 10. 1) [1, с. 483]. При цьому після прийняття закону Аквілія делікт *injuria* було розділено на два окремі делікти: *damnum injuria datum* та *injuria*. Уже в новому розумінні делікт *injuria* регулювався едиктами преторів у спеціальному розумінні як образа (*contumelia*) (D.47.10.1) [1, с. 483].

Фактично делікт *injuria* пройшов три стадії виникнення зобов'язальних правовідносин: на першій стадії він породжував виникнення зобов'язання внаслідок завдання шкоди як майну, так і особистості людини; на другій стадії делікт розглядався як підстава виникнення зобов'язань внаслідок завдання шкоди людині, її особистості; на третій стадії — був підставою для звернення з позовом про образу.

Деякі романісти (В. В. Єфімов, М. Капустін, К. Сальковський) [4, с. 268; 5, с. 275–277; 6, с. 402–405] під образою (*injuria*) розуміли посягання на честь людини, тобто образу честі. З такою позицією науковців погодитися не можна, оскільки вони надають поняттю "честь" занадто широкого значення, розкриваючи його як неповагу до людини та інші порушення її прав. У своїй сентенції Ульпіан відзначав, що образа могла завдатися тілу, гідності або спричинити безчестя: тілу вона завдається, коли кого-небудь ударять, гідності — коли забирають супутника жінки; репутації — коли ображають невинність (D. 47. 10. 1. 1) [1, с. 485]. З нашої точки зору, правильним є запропоноване Ю. Бароном визначення образи як приниження честі (господарської, жіночої) та інше порушення конкретного права внаслідок прояву неповаги до чужої особи [7, с. 260–261].

Фактично терміном "*injuria*" позначали посягання на особистість людини, особисту образу (*contumelia*), що становила *delictum privatum* і породжувала для потерпілого спеціальний штрафний позов — *actio injuriarum*. Відповідно вчинення дозволених дій, зокрема реалізація свого права, не становили образу [8, с. 147–148]. При цьому вчинення недозволеної дії ще не становить образи, якщо вона не посягає на особистість іншого.

Щодо наслідків особистої образи, то за Законами XII таблиць передбачалася смертна кара за складання або співання пісень, що містять у собі наклеп або ганьблять іншого (Т. 8. 1), за членоушкодження застосовувалося покарання за принципом таліону (Т. 8. 2), а за завдання каліцтва вільній людині сплачувався штраф у 300 асів (Т. 8. 3). Щодо завдання образи, то за давнім римським правом той, хто її завдав, карався штрафом у 25 асів (Т. 8. 4) [3, с. 196]. Таким чином, Кодекс децемвірів чітко закріпив розмір санкцій за вчинення делікту *injuria*, що зобов'язувало як сторін у зобов'язанні, так і суддю відступити від нього.

Преторське право внесло суттєві зміни до джерел давнього римського права. Так, потерпілому надавали право самостійно визначати розмір відшкодування за завдану образу. Якщо на думку судді він вийшов за межі справедливості, то суддя мав право зменшити зроблену потерпілим оцінку до більш справедливого розміру.

Остаточну оцінку жорстокої образи (більш значної та ганебної) здійснював претор, тому потерпілий повинен був включити її до позовної формули. За суддею залишалося право зменшити оцінку образи, але, як правило, авторитет претора для нього мав вирішальне значення (І. 3. 224) [9, с. 369–370]. Як претор, так і суддя у своєму рішенні при встановленні розміру штрафу за образу повинні були враховувати суспільне становище потерпілого та кривдника, а також усі інші обставини, за яких завдано

образи. При цьому, оцінка образи, на думку Яволена, повинна здійснюватися не на момент засудження особи, а тоді, коли її було завдано (D. 47. 10. 21) [1, с. 515].

Деліктні зобов'язання за *injuria* не передавалися у спадщину. Такий висновок дозволяє зробити сентенція Ульпіана, у якій він відзначав, що позов через образу, завдану внаслідок сварки, не можна було подати до спадкоємців і спадкоємця (D. 47. 10. 15. 14) [1, с. 501]. Така позиція юриста була зумовлена тим, що позов за *injuria* мав суто особистий характер, а також його метою було не стягнути штраф, а покарати правопорушника.

Зобов'язання за *injuria* виникали у разі вчинення делікту, який характеризують об'єктивні та суб'єктивні ознаки.

Обов'язковим елементом правопорушення за *injuria*, що породжувало зобов'язання за відшкодування шкоди, завданої людині, вважалася протиправність. Протиправність за таким деліктом відрізнялася від її розуміння за іншими деліктами тим, що була пов'язана із посяганням на особисті немайнові блага особи. Римляни під *injuria* розуміли, насамперед, посягання на честь і добре ім'я особи, а лише потім — інше порушення права. Тому *injuria* мав особистий характер і був спрямований на особу. Такий особистий характер злочинне посягання набувало за природою порушеного права або за обставин, що супроводжували таке порушення: вдарити будь-кого, образити почуття сором'язливості непристойним жестом або словом, зайти до чужого будинку чи маєтку без дозволу, перешкоджати особі користуватися власною річчю або законним правом користуватися публічною річчю, переданою в загальне користування (перешкоджати просуватися вулицею завжди вважалося римлянами особистою образою тощо) [8, с. 148]. Однак протиправність як умова для відшкодування завданої шкоди як за *injuria*, так і за *furtum* та *damnum injuria datum* завжди була пов'язана із порушенням майнових прав потерпілої особи.

Честь римського громадянина, його добре ім'я охоронялося ним самим, а не державою. Тому особа, яка подавала позов про образу, як відзначав Ульпіан, повинна була вказати, яку саме образу їй завдано (D. 47. 10. 7) [1, с. 491]. За римським правом розрізняли три форми виявлення образи: дію (*re*), словом (*verbis*) та письмову образу (створенням письмових пасквілів — *libellis famosis*). Відповідно протиправна поведінка деліквента за *injuria* могла виражатися дією, словом або письмово.

Образа дією мала місце, коли застосовували силу, а образа словом була тоді, коли силу не застосовували, але сварили кого-небудь. При цьому будь-яка образа могла завдатися тілу, гідності або спричиняти безчестя: тілу вона завдавалася тоді, коли кого-небудь ударять, гідності — коли забирають супутника жінки; репутації — коли ображають невинність (D. 47. 10. 1. 1) [1, с. 485]. Фактично у римському праві розмежовували терміни “честь”, “гідність” та “репутація”. При цьому традиційно розкривали їх зміст через окремі випадки завдання шкоди, не визначаючи їх поняття.

Право на позов особа мала за умови, що образа дією була більш жорстокою. Образа визнавалася жорстокою завдяки людині чи власне дії. Так, через людину образа ставала більш жорстокою, якщо вона завдавалося магістрату, батькам, патрону. Якщо образу було завдано під час (громадських) ігор і в присутності претора, то вона вважалася такою, що залежала від часу. Образа вважалася жорстокою через дії, якщо когось поранять або заподіють каліцтво. Щодо жорстокості дії слід зауважити, що вона визначалася розміром поранення або місцем її завдання, наприклад, коли вибили око (D. 47. 10. 7. 6–8) [1, с. 493]. На думку римських юристів, для визнання образливої дії жорстокою слід було враховувати особу потерпілого, об'єкт посягання, місце завдання шкоди та розмір відшкодування.

До різновидів словесної образи за римським приватним правом відносили погрозу побиттям, тобто коли особу не били, але піднімали на нею руку і часто лякали побиттям (D. 47. 10. 15. 1) [1, с. 501] та сваркою (*convicium*). Сварка мала місце при збудженні (*conciatio*) або на зібранні людей (*conventus*), тобто вона була поєднанням голосів (*collatio vocis*) (D. 47. 10. 15. 4) [1, с. 501].

За правом Стародавнього Риму до *injuria* відносили також письмову образу (наприклад, створення письмових пасквілів — *libellis famosus*) [8, с. 148]. Підтвердження цієї думки ми знаходимо в сентенції Ульпіана, де він відзначав, що якщо хтось напише, складе або видасть книжку, що є позором для іншого, або зі злим умислом сприяє тому, щоб щось з цього відбулося, то незалежно від того, видано це під власним іменем або під чужим, з цього приводу можна подати позов; якщо особу за це було засуджено, то вона позбавлялася права скласти заповіт; такому ж покаранню згідно з сенатоконсультом підлягає особа, яка видасть епіграми або що-небудь інше написане для безчестя когось-небудь, а також той, хто спробує це купити (D. 47. 10. 5. 9, 10) [1, с. 489].

Образити людину можна було не лише особисто, але й через інших людей. Як зазначав Ульпіан, особиста образа завдається безпосередньо самому домовладцю або матері сімейства, а через інших людей — опосередковано, тобто коли ображають дітей, рабів, дружину, невістку, оскільки завдання образи підвладним або тим, кого ми любимо, стосується нас (D. 47. 10. 1. 3) [1, с. 485]. При цьому не мало значення, чи знав кривдник особу, яку ображав, чи ні. Наприклад: “Якщо хто-небудь буде насміхатися над моїм рабом або моїм сином, навіть за його згодою, все одно має місце образа, як і у випадку, коли він відведе його до таверні або буде з ним грати в кості” (D. 47. 10. 26) [1, с. 517].

Образити людину можна було при завданні майнової шкоди (*furtum i damnum injuria datum*): відповідати за позовом про образу буде особа, якщо вона протиправно захопила будь-яке майно або одну річ (D. 47. 10. 15. 31) [1, с. 505]. Крім того, протиправне заволодіння допускалося не лише щодо чужого майна, але й власного. З цього приводу влучно відзначав Г. Дернбург, що особа, яка не поважає чужого володіння, не поважає і самого володільця [10, с. 355]. Однак посягання на майнові права особи одержали за римським правом достатнього захисту (штраф, відшкодування збитків, безчестя), тому було заборонено, крім основного позову, подавати *actio injuriarum*. Відтак якщо особа не звернулася за захистом основного майнового права, то вона мала право на позов за *injuria*. Як виняток, поряд із основним Павло допускав подання позову про образу, якщо особа проникла до помешкання, щоб вчинити крадіжку, однак не встигла заволодіти чужим майном (D. 47. 2. 21. 7) [1, с. 395].

Право на *actio injuriarum* виникало також при порушенні громадського користування (якщо особі заборонено рибалити або займатися судноплавством на морі (D. 43. 8. 2. 9) [1, с. 297]; при створенні особі перешкод у користуванні власною річчю (продавати власного раба (D. 47. 10. 24) [1, с. 517]; при вторгненні до чужого помешкання без згоди власника (D. 47. 10. 5. 1–5) [1, с. 487–489].

Таким чином, римські юристи виділяли образу, завдану безпосередньо особі, та образу, завдану опосередковано. Щодо опосередкованої образи Г. Дернбург говорив, що під нею слід розуміти посягання на чужі права щодо зовнішнього світу [10, с. 355]. На цій підставі Р. Іерінг розрізняв посягання на особу залежно від того, що вона собою представляє, та залежно від того, що вона має. Він назвав *actio injuriarum* у першому випадку “абстрактним”, а в другому — “конкретним” [10, с. 355]. Ці різновиди образи на сьогодні визначають як пряму, так і непряму образу.

Для виникнення зобов'язання внаслідок завдання шкоди за *injuria* необхідно було встановити наявність причинно-наслідкового зв'язку між протиправною дією та образою. При цьому такий об'єктивний зв'язок враховувався лише за наявності суб'єктивної правової умови — вини.

Римські юристи визначали вину за зобов'язаннями за *injuria* як усвідомлення особою того, що її поведінка образить іншого. При цьому обов'язковою формою вираження вини за *injuria* був умисел. Г. Дернбург з цього приводу писав, що не було необхідності в тому, щоб така дія була здійснена для того, щоб завдати образу. Достатньо було того, щоб особа заради досягнення іншої мети не зупинилася перед образою [10, с. 354]. Тому римські юристи не розглядали як *injuria* завдання побоїв або образи з боку божевільної особи чи неповнолітньої, адже вони не здатні до умислу, а їхні дії не

можна оцінювати як здійснені з наміром образити. Крім того, особа не відповідала за позовом із образи, якщо вона вчинила дію, будучи переконаною в тому, що має на це право (наприклад, якщо хтось вдарить вільного, вважаючи його своїм рабом), або особа вдарить іншого, жартуючи, при спорі чи помилково (D. 47. 10. 3, 4) [1, с. 487].

Таким чином, для зобов'язання за *injuria* характерними були деякі винятки із загального правила про вину як обов'язкову умову деліктної відповідальності. Так, для майнової відповідальності за *injuria* мала значення форма вини деліквента, так як враховувався лише її умисел.

Потерпілому надавалося право звернутися до суду з *actio injuriarum* протягом року (С. 9. 35) [11]. При цьому, на думку римських юристів, такий позов ґрунтувався на принципах законності та справедливості. У своїй сентенції Ульпіан писав, що справедливість позову знищує будь-який страх того, проти кого хто-небудь діє всупереч справедливості. Тому позов про образу не буде мати місця, коли до його подання вчинено правочин щодо образи, укладено мирову угоду або витребувано клятву (D. 47. 10. 11. 1) [1, с. 495]. Якщо образу залишено поза увагою, то це позбавляло скривдженого права на захист. При цьому траплялися випадки безпідставного подання такого позову для того, щоб зганьбити іншу людину. Тому римський закон встановив суворе покарання таким позивачам у формі вислання, вигнання (із збереженням цивільних прав) або виключення зі стану (D. 47. 10. 43) [1, с. 521].

Претор замість *actio injuriarum* встановив *actio injuriarum aestimatoria* (оціночний позов з образи), за яким при визначенні розміру штрафу враховували всі обставини завдання образи: місце, час, особистість потерпілого. Крім того, покарання за образу охоплювало всі випадки *injuria*. Претор включив до поняття *injuria* шкоду, завдану честі, гідності та репутації особи, яка надалі становила основний зміст делікту *injuria*.

Засудження за позовом про образу мало для відповідача наслідком безчестя (*infamia*). Наприклад, засуджений за жорстоку образу не міг входити до складу декуріонів (D. 47. 10. 40) [1, с. 521]. Запровадження інституту *infamia* сприяло підтримці в Римі зовнішньої порядності, а також розвитку чесності та солідарності в ділових відносинах. Таке значення цього інституту в Римі було зумовлено тією обставиною, що *infamia* ґрунтувалася на кодексі честі, який було встановлено правом за єдиним шаблоном [10, с. 154].

Категорія “безчестя” була запроваджена не звичаєвим правом (воно не здатне створити велику кількість детальних норм), а окремими римськими законами та преторськими едиктами як основа для позбавлення почесних прав. Крім того, претор називав у своєму едикті окремі випадки безчестя, що було пов'язано із правом постулювати, тобто виступати із клопотанням у суді від чужого імені як судовий представник [10, с. 154].

За римським правом встановлене безчестя діяло протягом усього життя правопорушника. Така довічний *infamia* був дуже жорстоким і суворим заходом. Однак за преторським правом допускалося її дострокове припинення у разі відновлення попереднього становища особи (D. 3. 1. 1. 9) [12, с. 315].

Відновити особу в попередньому становищі могли лише принцепс або сенат (D. 3. 1. 1. 10) [12, с. 315]. Проте припинення безчестя не було наслідком прощення імператором кримінального злочину (С. 9. 43. 3) [11].

Претор, на думку Ульпіана, мав право видавати такий декрет лише при виконанні посадових обов'язків із здійснення правосуддя для захисту осіб, яких ввели в оману внаслідок їх недієздатності за віком, а також для відновлення порушеного становища в інших випадках (D. 3. 1. 1. 10) [12, с. 315].

Пандектисти розрізняють за римським правом безчестя опосередковане або непряме (*infamia mediate*) та безпосереднє або пряме (*infamia immediate*). Як відзначав Г. Дербург, опосередкованим вважалося безчестя, яке було встановлено судовим вироком, але не було прямим наслідком безчесної поведінки. Таке безчестя, насамперед, мало наслідком засудження за *judicium publicum*, тобто за проступок, який заборонявся народним законом [10, с. 154]. *Infamia* встановлювалося також за чотири делікти:

крадіжку, розбій, образу та обман (D. 3. 2. 4. 5) [12, с. 323]. Фактично *infamia* наставав як наслідок звинувачення особи у відомих процесах (*judicia publica*) за позовами *actio furti, vi bonorum raptorum, injuriarum, doli, pro socio, tutelae, mandati, depositi*. Тому такі позови іменувалися позовами інформаційними — *actiones famosae*, а сама *infamia* визначався як *infamia mediata* [13, с. 281–282]. При цьому домовленість між потерпілим і правопорушником не звільняла останнього від безчестя, що було зумовлено принципом: якщо особа домовляється, то цим вона визнає себе винною у злочині (D. 3. 2. 4. 5) [12, с. 323].

Безчестя вважалося безпосереднім тоді, коли воно було наслідком відомих фактів і встановлювалося незалежно від судового вироку. При цьому якщо виникав спір про наявність подібних фактів і вони визнавалися судом, то цим констатувався лише факт наявності безчестя, тому воно вважалося наслідком судового вироку [14, с. 155]. До випадків безпосереднього безчестя Г. Дербург [10, с. 155–156] відносив такі положення з римських джерел: якщо виявлять порушення дружиною подружньої вірності (I. 43. 12); у разі звільнення з військової служби за ганебні проступки (D. 3. 2. 1) [12, с. 319]; за заручини одночасно з декількома особами, а також за двоєженство (D. 3. 2. 13) [12, с. 327–329]; за недотримання вдовою траурного року (D. 3. 2. 11) [12, с. 327]; за звідництво, а також за виступ на сцені (D. 3. 2. 2. 5) [12, с. 327].

Прийняття громадської честі на підставі закону фактично зникло в кодифікації Юстиніана. Однак запровадження римськими юристами категорії юридичного безчестя мало значення для формування цивільно-правової доктрини, так як відображало, з одного боку, ступінь впливу громадської думки на право, а з іншого, — як відзначав Б. Віндшейд, у тому впливі поведінки особи на громадську думку, що за нормальних відносин здійснює норма закону про моральну придатність або непридатність людини [15, с. 123].

Щодо випадків завдання смерті, каліцтва та іншого тілесного ушкодження вільній людині, на ці види зобов'язань поширювалися за аналогією основні положення про пошкодження речей (уже за часів імператора Адріана). Такий висновок дозволяє зробити сентенція Ульпіана, у якій він зазначав, що вільна людина має право у разі завдання їй шкоди (її особистості) подати позов за аналогією згідно з законом Аквілія (*actio legis Aquiliae utilis*) (D. 9. 2. 13) [16, с. 401]. Відсутність прямого позову за цим законом була зумовлена тим, що, на думку Ульпіана, нікого не можна було розглядати як власника частин свого тіла (D. 9. 2. 13) [16, с. 401]. Таким чином, у римському праві обґрунтовувалася доцільність позбавлення потерпілого права за *actio legis Aquiliae utilis* на відшкодування страждань внаслідок спотворення його тіла (D. 9. 3. 7) [16, с. 445]. За римським правом вільна людина мала право лише на відшкодування майнової шкоди, завданої їй здоров'ю.

За *actio legis Aquiliae utilis* потерпілий мав право на відшкодування витрат на лікування, а у разі смерті потерпілого — на відшкодування витрат на поховання. Крім того, він мав право вимагати відшкодування втраченого заробітку [17, с. 404]. Такий позов подавався також у разі завдання шкоди тілу вільної людини тим, що було викинуто або вилито. При цьому суддя призначав плату лікарям та інші витрати на лікування, а також вартість роботи, якої позбавлено потерпілого внаслідок його непрацездатності (D. 9. 3. 7) [16, с. 445].

Якщо швець ударив колодкою по голові вільнонародженого хлопчика та вибив йому око, так як останній погано виконував його вказівки, то, на думку Юліана, слід подати позов за законом Аквілія. Щодо позову про образу, він вважав, що його не можна було подати, адже швець ударив хлопчика не для того, щоб скривдити, а для нагадування про обов'язки учня та для навчання (D. 9. 2. 5. 3) [16, с. 395]. При цьому за позовом за законом Аквілія батько хлопчика мав право стягнути стільки, скільки він втратив від роботи сина внаслідок ушкодження ока, а також витрати на лікування сина (D. 9. 2. 7) [16, с. 395].

За *lex Cornelia de iniuriis* (81 р. до н. е.) за найбільш тяжкі правопорушення проти особи *injuriae* почали розглядатися як злочини та переслідуватися за *judicia*

publica. З початком Принципату в межах *cognitio extra ordinem* затверджується *quaestio de injuriis* як публічна альтернатива приватному позову за кримінальними справами [18, с. 621]. За законом Корнелія потерпілим від завдання каліцтва або побиття, проникнення до помешкання надано право обирати між відшкодуванням збитків та притягненням кривдника до кримінальної відповідальності. Делікт *injuria* поступово перетворювався із приватного на публічний [19, с. 280].

Закон Корнелія про образи застосовувався у трьох випадках: коли особу вдарять, поб'ють або силою увірвуться до будинку. Тобто будь-яка образа, яка завдається рукою, підпадала під дію Закону Корнелія (D. 47. 10. 5) [1, с. 487]. При цьому римські юристи розмежовували поняття “удар” і “побиття”. Як писав Офілій, побити — це бити боляче, а вдарити — бити не боляче. Під будинком вони розуміли не власний будинок, а місце проживання (D. 47. 10. 5. 1–2) [1, с. 487].

Таким чином, у Стародавньому Римі було вперше закріплено початки правового регулювання та охорони немайнових прав та інтересів, а поняття *injuria* в переважній більшості ефективно використовувалось задля відновлення особистих немайнових прав громадян Риму, чим і виконувало своє основне призначення [20, с. 113–118].

Вищезазначене дозволяє зробити такі висновки. Підставою виникнення зобов'язань, що виникають внаслідок завдання шкоди особі, за Законами XII таблиць був делікт *injuria*, а за кодифікацією Юстиніана — *injuria, furtum* та *damnum injuria datum*. Зобов'язанням за *injuria* були характерні такі ознаки: об'єктом посягання були особисті немайнові блага вільної людини: життя, здоров'я, працездатність, честь, гідність, репутація; шкода мала майновий характер, так як означала зменшення майнової сфери потерпілого; моральна шкода полягала у приниженні честі, гідності та репутації вільної людини; протиправна поведінка деліквента могла виражатися дією (за умови її жорстокості), словом або письмово; вина визнавалася лише у формі умислу; відповідальність за *injuria* мала штрафний характер, а за завдання смерті та ушкодження здоров'я вільної людини здійснювали у формі відшкодування витрат на поховання, лікування, втраченого заробітку або утримання; наслідком вчинення *injuria* для відповідача було безчестя; позов із *injuria* мав особистий характер, тому не передавався у спадщину.

Список використаних джерел

1. Дигести Юстиніана [Текст] : [в 8 т.] / [пер. с лат. Литвинов Д. А., Рудоквас А. Д., Щеголев А. В., Марей А. В. и др.] ; отв. ред. Л. Л. Кофанов. — М. : Статут, 2005. — Т. VII. Полутом 1. — 552 с.
2. Гусаков, А. Г. Деликты и договоры, как источники обязательств в системе гражданского права Древнего Рима [Текст] / А. Г. Гусаков. — М. : Унив. тип. 1896. — 246 с.
3. Закони XII таблиць [Текст] // Римське право (Інституції) / [переклад] ; за ред. Є. О. Харитоновна. — Х. : Одісей, 2000. — С. 191–199.
4. Ефимов, В. В. Догма римського права [Текст] : [лекції] : [в 2 ч.] / В. В. Ефимов. — С.-Петербург : Типографія В. С. Балашева и К^о, 1894. — Особенная часть. — 379 с.
5. Капустин, М. Институции римского права [Текст] / М. Капустин. — М. : Типографія М. Н. Лаврова и К^о, 1880. — 392 с.
6. Сальковский, К. Институции. Основы системы и истории римского гражданского права [Текст] / К. Сальковский ; [пер. с нем. В. В. Карпенка]. — Київ : Изд-ия В. А. Просьяниченко, 1910. — 592 с.
7. Барон, Ю. Система римского гражданского права [Текст] / Ю. Барон ; [пер. с нем. Петражицкого Л.]. — [3-е изд.]. — С.-Петербург : Издания Н. К. Мартынова, 1910. — Книга IV : Обязательственное право. — 272 с.
8. Дормидонтов, Г. О. Система римского права. Обязательственное право [Текст] : конспект лекцій / Г. О. Дормидонтов. — Казань : Типографія Я. Н. Подземского. — 164 с.
9. Дыдынский, Ф. Институции Гая, текстъ и переводъ съ введениемъ и примечаниями [Текст] / Ф. Дыдынский. — Варшава : Типографія К. Ковалевского, 1892. — 508 с.
10. Дербург, Г. Пандекты [Текст] / Г. Дербург ; [пер. с нем. П. Соколовского]. — М. : [Б.и.], 1911. — Т. 2 : Обязательственное право. — 381 с.

11. De novo Codice componente [Text] / Based upon the Latin text of Krueger's edition. — Berlin, 1954.
12. Дигесты Юстиниана [Текст] : [в 8 т.] / [пер. с лат. Кофанова Л. Л., Смышляева А. Л., Щеголева А. В., Ляпустина Е. В. и др.] ; отв. ред. Л. Л. Кофанов. — М. : Статут, 2002. — Т. I. — 584 с.
13. Покровский, И. А. История римского права [Текст] / И. А. Покровский. — Мн. : Харвест, 2002. — 528 с.
14. Антимонов, Б. С. Значение вины потерпевшего при гражданском правонарушении [Текст] / Б. С. Антимонов. — М. : Госюриздат, 1950. — 276 с.
15. Виндшейд, Б. Обь обязательствъ по римскому праву [Текст] / Б. Виндшейд ; [пер. с нем. А. Б. Думашевского]. — С.-Петербург : Типографія А. Думашевского, 1875. — 593 с.
16. Дигесты Юстиниана [Текст] : [в 8 т.] / [пер. с лат. Солопова А. И., Литвинова Д. А., Кофанова Л. Л., Соломатина М. Д.] ; отв. ред. Л. Л. Кофанов. — М. : Статут, 2002. — Т. II. — 622 с.
17. Гримм, Д. Д. Лекции по догме римского права [Текст] / Д. Д. Гримм ; под. ред. и с предисл. В. А. Томсинова. — М. : Зерцало, 2003. — 496 с. — (Серия "Русское юридическое наследие")
18. Дождев, Д. В. Римское частное право [Текст] : учебн. [для вузов] / Д. В. Дождев ; под. ред. В. С. Нерсесянца. — М. : НОРМА, 2002. — 784 с.
19. Пухан, И. Римское право [Текст] : базовый учебн. / И. Пухан, М. Поленак-Акимовская ; [пер. с македон. В. А. Томсинова и Ю. В. Филиппова] ; под ред. В. А. Томсинова. — М. : ЗЕРЦАЛО, 2000. — 448 с.
20. Стефанчук, Р. О. Injuria в римському праві як історико-правова передумова регулювання і охорони особистих немайнових відносин в сучасному цивільному праві [Текст] / Р. О. Стефанчук // Актуальні проблеми держави і права. — Вип. 23. — Одеса, 2004. — С. 113–118.

Надійшла до редакції 01.09.2014

Гринько С. Д. Обязательства, возникающие вследствие причинения вреда лицу, по праву Древнего Рима

Осуществлен анализ обязательств, возникающих вследствие причинения вреда лицу, по праву Древнего Рима. Охарактеризованы основания возникновения обязательств, возникающих вследствие причинения вреда лицу, по Законам XII таблиц (деликт injuria) и по кодификации Юстиниана (деликты injuria, furtum и damnum injuria datum). Выделены признаки обязательств по injuria: объектом посягательства были личные немущественные блага свободного человека: жизнь, здоровье, трудоспособность, честь, достоинство, репутация; вред имел имущественный характер, так как означал уменьшение имущественной сферы потерпевшего; моральный вред заключался в унижении чести, достоинства и репутации свободного человека; противоправное поведение деликвента могло выражаться действием (при условии его жестокости), словом или письменно; вина признавалась только в форме умысла; ответственность за injuria имела штрафной характер, а за нанесение смерти и повреждения здоровья свободного человека совершалось в форме возмещения расходов на погребение, лечение, утраченного заработка или содержания; последствием совершения injuria для ответчика было бесчестие; иск с injuria имел личный характер, поэтому не передавался по наследству.

Ключевые слова: римское право, деликт, причинение вреда лицу, жизнь, здоровье, честь.

Grynko, S. D. Liabilities Arising from Causing Damage to a Person according to Ancient Rome Law

The analysis of liabilities arising from causing damage to a person according to Ancient Rome law have been made. The grounds of liabilities arising from damage to a person under the Laws of the XII Tables (tort injuria) and for the codification of Justinian (torts injuria, furtum and damnum injuria datum) have been characterized. Peculiarities of liabilities injuria have been highlighted: the object of offence was private intangibles of a free man: life, health, work, honor, dignity and reputation; damage had a material nature as decreased property of the injured party; moral damage meant humiliation of honor, dignity and reputation of a free man; wrongful behavior of the delinquent could be expressed through action (provided if he is cruel), word or in a written form; guilt was recognized only in the form of intent; liability for injuria was fined, and punishment for causing death or health injury of a free person was conducted in the form of compensation of funeral expenses, medical treatment, lost earnings or deductions; consequences of committing injuria for an accused was dishonor; action of injuria was personal in nature, and therefore was not inherited.

Keywords: Roman law, tort, causing damage to a person, life, health, honor.

